

ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ

Απαντήσεις Θεμάτων Πανελληνίων Εξετάσεων Ημερησίων Γενικών Λυκείων

ΘΕΜΑ Α

Α.1

Επομένως, ούτε εκ φύσεως, αλλά ούτε και αντίθετα προς τη φύση μας υπάρχουν οι αρετές μέσα μας, που όμως έχουμε από τη φύση την ιδιότητα να τις δεχτούμε, αλλά γινόμαστε τέλει με τον εθισμό.

Ακόμα, σχετικά με όσα υπάρχουν μέσα μας εκ φύσεως, πρώτα αποκτούμε τις δυνατότητες γι' αυτά και υστέρτα προχωρούμε στις αντίστοιχες ενέργειες (πράγμα το οποίο είναι φανερό στην περίπτωση των αισθήσεων: πραγματικά, δεν αποκτήσαμε τις αισθήσεις έχοντας δει πολλές φορές ή έχοντας ακούσει πολλές φορές, αλλά αντίθετα, έχοντας τες, κάναμε χρήση τους - δεν τις αποκτήσαμε έχοντας κάνει ξανά και ξανά χρήση τους). Όμως τις ηθικές αρετές τις αποκτούμε, αφού πρώτα τις ασκήσουμε, όπως ακριβώς συμβαίνει και στις άλλες τέχνες· όσα δηλαδή πρέπει να μάθουμε να τα κάνουμε, τα μαθαίνουμε κάνοντας τα· για παράδειγμα, οι άνθρωποι γίνονται οικοδόμοι χτίζοντας οικοδομήματα και κιθαριστές παίζοντας κιθάρα· έτσι λοιπόν γινόμαστε και δίκαιοι κάνοντας δίκαιες πράξεις, σώφρονες κάνοντας σώφρονες πράξεις, ανδρείοι κάνοντας ανδρείες πράξεις.

Β1.

Ο Αριστοτέλης διακρίνει την αρετή σε δύο είδη, τη διανοητική και την ηθική. Οι δυο αυτές μορφές της αρετής σχετίζονται με τα αντίστοιχα μέρη της ψυχής του ανθρώπου: οι διανοητικές αρετές (π.χ. σοφία, σύνεση, φρόνηση) αφορούν το καθαρά λογικό μέρος της ψυχής (τό λόγον ἔχον), ενώ οι ηθικές αρετές (π.χ. δικαιοσύνη, σωφροσύνη, ανδρεία) αφορούν το ἐπιθυμητικόν (το μέρος της ψυχής που μετέχει και στο καθαρά λογικό μέρος και στο ἄλογον μέρος).

Αρχικά, η διανοητική αρετή γεννιέται, καλλιεργείται και αυξάνει κυρίως με τη συστηματική διδασκαλία και απαιτεί πείρα και ορισμένα χρονικά στάδια και διαδικασίες, για να γίνει κτήμα εκείνου που τη διδάσκεται. Στο κείμενο αναφέρεται ότι η γένεση και η επαύξηση της διανοητικής αρετής οφείλεται κατά κύριο λόγο (τό πλεῖον) στη διδασκαλία· η διατύπωση αυτή αφήνει να εννοηθεί ότι υπάρχει και άλλος ή και άλλοι παράγοντες, τους οποίους όμως προσπερνάει και δεν αναφέρει ο Σταγειρίτης. Η διανοητική αρετή, λοιπόν, συνδέεται με το νου που είναι ένα από τα τρία κύρια στοιχεία της ψυχής. Τα άλλα δύο είναι

η αίσθηση και η όρεξη. Οι νοητικές καταστάσεις με τις οποίες είναι δυνατόν να προσεγγίσει ο άνθρωπος την αλήθεια είναι οι εξής πέντε: επιστήμη, τέχνη, φρόνησις, νους και σοφία.

Επομένως, είναι ευνόητο ότι, αφού οι διανοητικές αρετές οφείλονται στη διδασκαλία, δηλαδή είναι μεταδίδσιμες, την κύρια ευθύνη για τη μετάδοση τους την έχει η εκπαίδευση και οι φορείς της (οι δάσκαλοι), πέρα βέβαια από την ευθύνη που έχουν και άλλοι παράγοντες, ακόμα και το ίδιο το άτομο (ενδέχεται λ.χ. το άτομο σε κάποιους τομείς της γνώσης και σε κάποιες φάσεις της διαδικασίας της πρόσληψης της να είναι αυτοδίδακτο).

Από την άλλη, η κατάκτηση των ηθικών αρετών οφείλεται στον εθισμό («ἔθος»), δηλαδή στη συνήθεια που διαμορφώνεται με την επανάληψη μιας ενέργειας. Μάλιστα ο φιλόσοφος στην προσπάθειά του να εξηγήσει ότι η απόκτηση της ηθικής αρετής οφείλεται στον εθισμό ετυμολογεί τη λέξη *ἠθική*, για να βρει την αρχική σημασία, επειδή οι αρχαίοι πίστευαν ότι οι λεκτικές σχέσεις αποδίδουν πραγματικές σχέσεις των σημαινομένων, αντίληψη αποδεκτή και από τη σύγχρονη Γλωσσολογία. Το ίδιο έγινε πολλές φορές και με τον Αριστοτέλη, που έχοντας πάθος με την ανακάλυψη των πραγματικών σημασιών των λέξεων και πιστεύοντας ότι είναι σε θέση να τις ανακαλύψει, επιχειρούσε μέσα από την ετυμολογική συγγένεια δύο εννοιών να βρει τη σημασιολογική τους συγγένεια. Ο Αριστοτέλης πίστευε στην ταυτότητα «λέγεσθαι = εἶναι». Αυτό θα πει ότι ο Αριστοτέλης έδινε οντολογικό περιεχόμενο στις λέξεις, πίστευε δηλαδή πως ένα πράγμα «υπάρχει» ή «είναι έτσι», αφού η γλώσσα το εμφανίζει ως «υπάρχον» ή ως «τέτοιας λογής». Με απλά λόγια τα πράγματα είναι ακριβώς έτσι όπως τα δηλώνουν οι λέξεις.

Για να στηρίξει αυτή τη θέση, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί την ετυμολογική συγγένεια που έχει η λέξη *ἠθική* με τη λέξη *ἔθος*. Πράγματι, η λέξη *ἠθική*, παράγεται από τη λέξη *ἔθος*, που σημαίνει: συνήθεια, εθισμός, τρόπος συμπεριφοράς που παρατηρείται συχνά και κατ' επανάληψη (ως προς τη λέξη *ἦθος*, αυτή είναι εκτεταμένος τύπος της λέξης *ἔθος*: το Η προφερόταν ΕΕ. Υπενθυμίζεται μάλιστα ότι η λέξη *ἦθος* στην αρχαία σήμαινε χαρακτήρας και με αυτή τη σημασία έχει μείνει και στη νέα ελληνική: οι χαρακτηριστικές ψυχικές ιδιότητες, η ποιότητα του χαρακτήρα, η ηθικότητα). Αφού, λοιπόν, οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα συνήθειας και επανάληψης και για την απόκτηση τους βασικό ρόλο παίζει ο εθισμός, την ευθύνη για την κατάκτηση της αρετής την έχει κυρίως αυτός που με θέληση και επιμονή ασκείται στην αρετή: ο μαθητής.

B.2

Στην προηγούμενη ενότητα ο Αριστοτέλης κατέληξε στην άποψη ότι καμιά από τις ηθικές αρετές δεν υπάρχει στον άνθρωπο «φύσει», δεν είναι έμφυτη. Παράλληλα, βέβαια, τόνισε ότι οι άνθρωποι είναι προικισμένοι από τη φύση με την ικανότητα να δεχτούν τις ηθικές αρετές και με την άσκηση είναι δυνατόν να φτάνουν στην τελείωση. Τώρα έρχεται σε ένα άλλο θέμα και για τη μετάβαση χρησιμοποιήθηκε το *ἔτι*. Το νέο θέμα είναι ο τρόπος με τον οποίο καλλιεργείται και πραγματώνεται η ηθική αρετή.

Στην ενότητα αυτή ο Αριστοτέλης κάνει μία αντιδιαστολή ανάμεσα στα γνωρίσματα που ο άνθρωπος έχει από τη φύση του (όπως οι αισθήσεις όραση, ακοή κτλ.) και στις αρετές.

Σχετικά με όσα έχουμε μέσα μας εκ φύσεως υπάρχει εκ των προτέρων η δυνατότητα να πραγματοποιούν και ύστερα (χρονικά) πραγματώνονται, όμως άμεσα, χωρίς να χρειάζεται ο εθισμός με την επανάληψη· παράδειγμα, οι αισθήσεις: η δυνατότητα της όρασης και της ακοής υπάρχει εκ φύσεως και μετά πραγματώνεται· όμως η όραση και η ακοή είναι πλήρως αναπτυγμένες, έτοιμες, και δεν τις αποκτούμε εκ των υστέρων με τη συχνή χρήση τους, βλέποντας ή ακούοντας ξανά και ξανά. Προηγείται δηλαδή η ύπαρξη και ακολουθεί η ενέργεια, η χρησιμοποίηση τους, η πραγμάτωση, οι οπτικές ή ακουστικές εμπειρίες. Με άλλα λόγια, έχουμε πρώτα την ικανότητα για κάτι (π.χ. για όραση) και ύστερα τη χρησιμοποιούμε· όμως δε συμβαίνει το αντίθετο· να ασκηθούμε δηλαδή πρώτα πολλές φορές στο να βλέπουμε και με αυτή την άσκηση να αποκτήσουμε την ικανότητα της όρασης.

Αναφορικά, τώρα, με την ηθική αρετή, όπως αναφέρθηκε στο τέλος της προηγούμενης ενότητας, έχουμε από τη φύση μόνο την ιδιότητα να τη δεχτούμε, όμως στη συνέχεια η ηθική αρετή διαφοροποιείται από εκείνα που έχουμε εκ φύσεως· εδώ δηλαδή συμβαίνει το αντίθετο: προηγείται η ενέργεια (οι εμπειρίες, οι επαναλήψεις, η άσκηση) και ακολουθεί η κατάκτηση της ηθικής αρετής. Με άλλα λόγια: ασκούμεστε πρώτα σε μια αρετή και ύστερα την αποκτούμε (π.χ. ενεργώντας συνεχώς με δίκαιο τρόπο γινόμαστε δίκαιοι). Αυτή η διαφοροποίηση ενισχύει με τη σειρά της την άποψη ότι *οὐδεμία τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν φύσει ἡμῖν ἐγγίνεται*.

Επιπροσθέτως, παρατηρούμε στο αρχαίο κείμενο ότι ο Αριστοτέλης, όταν αναφέρεται σε όσα είναι εκ φύσεως, χρησιμοποιεί για τις δυνάμεις τους (που προϋπάρχουν) το επίρρημα *πρότερον* (ή *απαρέμφατα* και *μετοχές* αορίστου, που δηλώνουν το προτερόχρονο), ενώ για τις ενέργειες το *ὑστερον*. Το ίδιο γίνεται και όταν αναφέρεται στις ηθικές αρετές, εκεί όμως οι ενέργειες προηγούνται (*τάς ἀρετάς λαμβάνομεν ἐνεργήσαντες πρότερον*: προτερόχρονο) ή συμπίπτουν χρονικά με τις δυνάμεις (*ποιούντες μανθάνομεν - πράττοντες γινόμεθα*: σύγχρονο).

Ο Αριστοτέλης ενισχύει την θέση του χρησιμοποιώντας και πάλι το παράδειγμα (οἶον...), την αναλογία (με την παραβολική πρόταση *ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν*..) και την αντίθεση (*ὅσα μὲν φύσει... τάς δ' ἀρετάς... – οὐ γάρ... ἀλλ' ἀνάπαλιν*). Αυτή τη φορά πλησιάζει με τα παραδείγματα ακόμα πιο πολύ στον άνθρωπο, γιατί δεν αναφέρεται σε τίποτε σχετικό με τη φύση του αλλά στην προσωπική του δραστηριότητα στον τομέα των τεχνών. Έτσι, παρατηρεί ότι στην ηθική αρετή συμβαίνει ό,τι ακριβώς και στις πρακτικές τέχνες: οι άνθρωποι πρώτα εξασκούνται στην οικοδομική, για να γίνουν οικοδόμοι, και πρώτα εξασκούνται στο παίξιμο της κιθάρας, για να γίνουν κιθαριστές. Τέλος, με το *οὕτω* δη συνάγει το συμπέρασμα εφαρμόζοντας τα παραδείγματα στην ηθική αρετή και δίνοντας ευκαιριακά τρία είδη της, τη δικαιοσύνη, τη σωφροσύνη και την ανδρεία. Έτσι, συμπεραίνει ότι πρώτα πράττουμε δίκαιες, σώφρονες και ανδρείες πράξεις και υστέρα (με την επανάληψη και τον εθισμό σ' αυτές) αποκτούμε τις αρετές της δικαιοσύνης, της σωφροσύνης και της ανδρείας.

B.3 Εισαγωγή σελ. 152-153: «Πριν από όλα ... ηθικές και διανοητικές».

B4.

οὔσης : απουσία (ουσιαστικό)
ουσιαστικός (επίθετο)

ἔσχηκε : συνοχή (ουσιαστικό)
σχετικός (επίθετο)

πεφυκότων: φύση (ουσιαστικό)
φυσιολογικός (επίθετο)

χρησάμενοι: χρήση (ουσιαστικό)
χρησιμοποιητικός (επίθετο)

μανθάνομεν: μαθητής (ουσιαστικό)
αμαθής (επίθετο)

Γ.1

Διότι νομίζω πως εσείς δεν αγνοείτε ότι ήδη έχουν γίνει πολλές τέτοιες πράξεις, τις οποίες αρχικά όλοι γενικά θεώρησαν ότι είναι συμφορές, και συμπόνεσαν όσους τις έπαθαν, ύστερα όμως κατάλαβαν ότι αυτές οι ίδιες έχουν γίνει αιτίες των μεγαλύτερων καλών. Και γιατί πρέπει να πούμε τα μακρινά (γεγονότα); Αλλά και τώρα, τις πόλεις, βέβαια, που είναι εξέχουσες, και εννοώ (την πόλη) των Αθηναίων και των Θηβαίων, θα μπορούσαμε να βρούμε ότι δεν έκαναν μεγάλη πρόοδο από την ειρήνη, αλλά από όσα, αφού στον πόλεμο απέτυχαν, ξαναπήραν τη δύναμή τους (ανέλαβαν δύναμη) και από αυτές, η μία έγινε ηγεμόνας (αρχηγός) των Ελλήνων, ενώ η άλλη έχει γίνει στο παρόν τόσο μεγάλη, όσο κανείς ποτέ ως τώρα δεν περίμενε ότι θα γίνει· γιατί η φήμη και η δόξα συνηθίζουν να αποκτώνται όχι με την ησυχία αλλά με τους αγώνες.

Γ.2

ὕμᾱς : ἔ
 πόρρω : πορρωτάτω
 ἀγαθῶν : εὖ
 αὐτὰς : ὕμῶν αὐτῶν
 ἡγεμόνα : ἡγεμόσι
 οἶμαι : ᾤετο
 ὑπέλαβον : ὑπειλήφθαι
 τοῖς παθοῦσι : τοῖς πεισομένοις
 ἔγνωσαν : γνοίη
 καταστᾶσαν : κατάστηθι

Γ3.α.

ὕμᾱς: υποκείμενο του ειδικού απαρεμφάτου «ἀγνοεῖν» (ετεροπροσωπία)

συμφοράς: κατηγορούμενο του αντικειμένου «ἄς» εξαιτίας του «ὑπέβαλον»

τοῖς παθοῦσι: επιθετική μετοχή που λειτουργεί ως αντικείμενο στο ρήμα «συνηχθέσθησαν»

τί: απρόθετη αιτιατική που λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός της αιτίας στο απρόσωπο ρήμα «δεῖ»

λαβούσας: κατηγορηματική μετοχή στο «τάς πόλεις» από το ρήμα «εὔροιμεν ἄν»

ἡγεμόνα: κατηγορούμενο στο «τήν μέν» από το «καταστᾶσαν»

Γ3β.

Με ειδική πρόταση: Ὁ ῥήτωρ εἶπεν ὅτι αἱ γάρ ἐπιφάνειαι καί λαμπρότητες οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλοῖεν.

Με ειδικό απαρέμφατο: Ὁ ῥήτωρ εἶπεν τάς γάρ ἐπιφανείας καί λαμπρότητας οὐκ ἐκ τῆς ἡσυχίας ἀλλ' ἐκ τῶν ἀγώνων γίνεσθαι φιλεῖν.